

Lingvistilised venelased uue identiteedi otsingul

Kristina Ehrenpreis (RiTo 10), Sotsiaalministeeriumi analüütik, Tallinna Pedagoogikaülikooli haldusjuhtimise magistrant

Eesti mitte-eestlaste integreerumisel on tähtis, et suhetes eestlastega suureneks vastastikune sallivus, mis võimaldaks mitte-eestlastel end tunda osana Eesti riigist ja rahvast.

Eesti integratsiooniprotsessi hindamisel on mitte-eestlaste lõimumisvalmidust piirava tegurina muu hulgas välja toodud identiteetide konflikti (Vetik 2002, 6). Eesti iseseisvumise järel on muulaste positsioon järsult muutunud, põhjustades ebakõla nende endi enesetaju ja nende kohta kasutatava üldnimetuse vahel. Kuna identiteet on muutunud, kohanetakse poliitilises ja sotsiaalses struktuuris toimunud muutustega oma olemisele tähenduslike põhjenduste otsimise kaudu. Või täpsemalt öeldes, endine identiteet muundub.

Eesti mittetraditsiooniliste vähemuste kollektiivse eneseteadvuse kujunemisel tekkivad probleemid tulenevad osalt Nõukogude institutsioonide ideoloogilistest põhimõtetest. Eesti integratsioonipoliitikas toetatakse rahvusvähemuse identiteedi väljakujunemist etnilisel ja kultuurilisel alusel, s.t toetatakse monoliitse venekeelse elanikkonna killustumist erinevateks etnilisteks kooslusteks. See on aga vastuolus Venemaa poolt lähivälismaa rahvuskaslastele pakutava identifitseerimismudeliga, mille tuumikuks on ühine keel, kultuur ja ajalugu (Rudensky 1994, 60).

Mitte-eestlaste integratsiooni kontekstis räägitakse eelkõige Nõukogude okupatsiooni ajal siia rännanud inimestest, kes on väga erineva etnilise taustaga, kuid tugevasti venestunud. Nad olid peamised nõukogude poliitilis-ideoloogilise identiteedi kandjad, kes ei seostanud end ei asukohariigi ega Venemaaga (Melvin 1995, 9; Rudensky 1994, 63). Selle rühma iseloomu on hästi tabatud terminites "mittetraditsioonilised vähemused" ja "lingvistilised venelased". Esimene viitab Eesti ühiskonna keerukale ajaloole, teine rõhutab sotsialiseerumise aspekte.

Lingvistiliste venelaste rühmas domineerib vene rahvus. Käesoleva artikli eesmärk on käsitleda venelaste ümberkujunemise kahe aspekti, etnilistele erinevustele omistatava tähenduse ja geopoliitilise orientatsiooni mõju kui võimalikke konfliktiallikaid rühmasisese sidusaine loomisel.

Identiteedi kaks külge

Lingvistiliste venelaste rühm identifitseerib ehk eristab end teistest rühmadest rühmaväliselt ja -siselt. Ühelt poolt on sotsiaalsel kategoriseerimisel rühmale omistatud üldine määratlus, teisalt joonistub rühma eripära reaktsioonist üldnimetusele – seda kas aktsepteeritakse või tõrjutakse (Jenkins, viidatud Vihalemm 2002, 166). Identiteedil on seega kaks külge: ühelt poolt ajaloolis-kultuuriline identiteet, mida hoitakse ülal (taastoodetakse) indiviidi ja institutsionaalsel tasandil, ning teisalt psühholoogiline identiteet, mida tajutakse rühmatruuduse vormis indiviidi tasandil (Vihalemm 2002, 219).

Identiteedi (trans)formeerumise kulgu on seetõttu võimalik jälgida kahel tasandil – indiviidide enesemääratlemist ning seda protsessi mõjutanud ja mõjutavat sotsiaalpoliitilist tausta uurides.

Castells eristab kolme kollektiivse identiteedi tüüpi (Castells 1997, 8): 1) legitiimsust loov identiteet (ingl k – *legitimizing*), 2) vastupanu ehk kaitseidentiteet (*resistance*) ning 3) muutusi algatav ehk projektiidentiteet (*project*). Identiteeditüübid võivad ajas vastastikku teisenduda – rühma eksistentsiaalset olemust kajastavad tähendused päevakohastatakse ja taasmõtestatakse sel hetkel kõige tugevamat sümboolset jõudu omavate kontseptsioonide abil. Lähiajaloo aset leidnud poliitiliste sündmuste mõjul on seda protsessi läbi tegemas eestlased ning Eesti riigis elavad lingvistilised venelased.

Nõukogude okupatsiooni ajal tekkis eestlastel venestamispoliitika vastureaktsioonina selge ettekujutus oma rühma etnilisest ja keelelis-kultuurilisest erilisusest. Apelleerimine etnilistel alustel kujunenud identiteedile on võitluses Eesti iseseisvuse taastamise eest tunduvalt mõjutanud eestlaste mobiliseerimist üheks terviklikuks poliitiliseks jõuks, mille tulemusel poliitiline identiteet sulandus kokku etnilise identiteediga. Pärast iseseisvumist oli peamine poliitiline eesmärk Eesti kaitseidentiteedi ümberkujundamine avalikule korrale legitiimsust loovaks identiteediks, mis laieneks kogu Eesti territooriumile ja oleks kodanikuidenteedi väljakujunemise aluseks.

Nõukogude okupatsiooni ajal siia migreerunud rahvusvähemused sattusid Nõukogude Liidu kokkuvarisemise tagajärjel uude olukorda: muutus nii nende poliitiline kui ka rahvuslik staatus. Uue riigi võimukandja ehk eestlased on andnud neile harjumatu üldise määratluse, nagu illegaalsed immigrandid, okupeerijad ja välismaalased. See määras ära ka Eesti mittetraditsiooniliste vähemuste identiteedi transformeerumise väliskeskkonna.

Ehkki etniliselt koosseisult moodustasid vähemuste hulgas kõige suurema osa venelased, kasutati nende rühmade kategoriseerimiseks poliitilist ja mitte etnilist keelt, millel oli põlisrahva jaoks sügavam sümboolne tähendus. Jenkinsi identifitseerimise lähtealuste kohaselt koondus muulaste ühine vastuargumentatsioon üldnimetuse õiguslik–poliitiliste tähenduste ümber, sest eestlaste poliitiline retoorika opereeris just sellel tasandil ehk ajaloolis–poliitiliste mõistetega. Mittetraditsiooniliste vähemuste enesemääratlemisel riigi ja selle õiguslike omanike suhtes on õiguslik–poliitilised tähendused seega väga tähtsad, sest domineeriv rühm liigitas neid just sellisel viisil.

Kommunistliku ajupesu tagajärg

Melvini arvates olid lingvistiliste venelaste rühma lõhenemise eelduseks ka etnilised tunnused, sest venelaseks (nõukogude inimese sünonüümi tähenduses) olemine on postkommunistlikus ühiskonnas kaotanud oma eelised (Melvin 1995, 126). Samal ajal tuleb tõdeda, et vene rahvusest inimestel ei ole tekkinud etnilist kaitseidentiteeti ja vastandumist teisest rahvusest venekeelsetele rühmaliikmetele, kes vähese arvukuse tõttu ei suuda oma etnilist ja keelelist algupära säilitada.

Võib nimetada mitu põhjust, miks etnilisest kuuluvusest ei saanud venelaste kaitseidentiteedi kujunemise lähtealust: nõukogude identiteedi tagajärjel ei tundnud venelased end enam tugeva etnilise rühmana, peale selle olid Eesti venelased 1990. aastail Venemaal aset leidnud etnilise eripära taastamise ehk Venemaa kui rahvusriigi loomise protsessist ära lõigatud. Pealegi lähtuti eestlastest eristumisel ja rühmaliikmeid ühendava osa ümbernimetamisel üldlevinud määratlusest, mis ei olnud tundlik rahvuse suhtes.

On teada, et etniliste venelaste rahvuslik identiteet kannatas kõige rohkem kommunistliku ideoloogia juurutamise tagajärjel. Peale selle, et Nõukogude Liidu osana ei olnud Venemaal autonoomsust ning Venemaa ressursse kasutati ideoloogilistel kaalutlustel teiste liiduvabariikide majanduse toetamiseks, sattus löögi alla ka venelaste etnokultuuriliselt määratletud rahvuslik identiteet. See tuli ümber kujundada kommunismi tugevdamise eesmärgil käivitatud nõukogude identiteedi nurgakiviks (Castells 1997, 37). Nõukogude identiteet eitas rahvuste etnokultuurilist eripära, pidades selle asemel rühmaliikmete vahelise solidaarsuse ja ühtekuuluvustunde tekkeallikaks klassikuuluvust ja võrdsust, ideoloogia aga propageeris ekstraterritoriaalset, kosmopoliitset tööliste kultuurilist ja poliitilist identiteeti. Võimuladviku algatatud identiteedi katseprojekt saavutas teatavat edu – nõukogude identiteet hakkas idanema. Kuid see eksisteeris siiski üksnes riigi toel ega pidanud vastu režžiimi pahede paljastamisele ega etnilisele natsionalismile (Castells 1997, 39). Laguneva Nõukogude Liidu koosseisust põgenenud rahvad hakkasid rajama oma rahvusriike, mobiliseerisid elanike poliitilist aktiivsust ja suurendasid rahvuslikule kaitseidentiteedile apelleerides optimismi tundmatu tuleviku suhtes.

Vastandudes kommunismi legitimeerivale nõukogude identiteedile ja ideoloogiale, lähtusid ka eestlased oma rahvusriigi ülesehitamisel ja inimeste ühendamisel etnilistest alustest (Vihalemm 2002, 166). Eesti muulaste olukord oli teistsugune – eestlased vastandusid neile kui kommunismi kehastajatele Eesti territooriumil. Nõukogude identiteedi projekti edusaavutuste tagajärjel oli rahvuslik kuuluvus venelaste ühendamiseks palju nõrgem vahend kui eestlastel, sest venelastel oli etniliselt neutraalne nõukogude identiteet arenenud palju sügavamale (Vihalemm 2002, 169; Vihalemm, Masso 2002, 186).

Avatud mitmekultuurilisusele

Oluline on ka tõsiasi, et kohalikud venelased jäid Venemaal asetleidvast rahvuslikust liikumisest kõrvale – Venemaa tugeva natsionalistliku iseloomuga poliitilised aktsioonid haarasid üksnes Venemaal elavaid venelasi, seetõttu tundsid siinsed venelased ennast hüljatuna ja mittevajalikuna (Jakobson 2002, 180). Tähtis roll oli ka kohalikul venekeelsel massimeedial, mis ei püüdnud luua Eesti venelastele Venemaa poliitilise identiteedi kujundamise protsessist sümbolit. Kohalike venelaste positsioonide määramise konflikti allikaid otsiti kohalikul tasandil ning reaalsust on tõlgendatud pigem majanduskriisi ja sotsiaalse ebavõrdsuse kui etnilises keeles (eestlaste liigendamine kahte rühma: radikaalseteks natsionalistideks ja nn lihtsateks inimesteks ehk "meie" sarnasteks) (Jakobson 2002, 178–179).

Heidmets ja Lauristin täheldavad, et venelased ei vastandunud eestlaste väärtustele (üleminek demokraatiale ja kapitalismile), sest venelased suhtusid eestlastesse austavalt kui

progressiivsematesse ja rohkem Läänele orienteerunutesse (Heidmets, Lauristin 2002, 325). Sellest võib järeldada, et venelaste enesemääratlust on mõjutanud ka nende soov eesti elustiilile järele jõuda, mis on nõrgendanud aga nende psühholoogilisi seoseid etnilise päritolumaa Venemaaga.

Sotsioloogilised uuringud kinnitavad, et mitte-eestlased on tolerantsed ja mitmekultuurilisusele avatud: 2003. aastal oli ligi kaks kolmandikku seda rühma esindavaist küsimustele vastanuist arvamusel, et rassiline, kultuuriline ja religioosne mitmekesisus mõjub hästi igasugusele ühiskonnale (Riikliku programmi "Integratsioon ..." 2004, 36). Eeldame, et kasutatud sõnastuse "igasugune ühiskond" abil on küsitletuil õnnestunud vabaneda oma ühiskondliku positsiooni mõjust, mis võib vastuse valikut moonutada, ning saadud tulemust võib tõlgendada mitte-eestlaste põhimõttelise etnilise avatusena, mitte lootusena saada suurema kaasatundmise osaliseks teiste rahvuste aktsepteerimise eest.

Eesti integratsioonipoliitika taotluste tuum ongi etnilise algupära kui identifitseerimisallika tähtsuse suurendamine, et venelased tajusid end rahvusvähemusena. Kohalike venelaste ja nõukogude võimu all venestunud muulaste uute oludega hästi kohanenud käitumisrollid tulenevad adekvaatsest arusaamast, kuidas on olla esiteks vähemus ja teiseks rahvus. Rahvusvähemuse projektiidentiteedi väljakujunemine toetaks ainuüksi etnilisest inklusiivsematel alustel konstrueeritava eesti rahvusliku identiteedi arengut, olles kooskõlas ühiskonna liikmete kollektiivse organiseerimise hierarhiaga.

Uus identiteet vanale sõrestikule

Eesti rahvusvähemuste projektiidentiteedi põhimõtte juurutamise taustaks on Venemaa toetus suunale, mis tahab kohalikel venelastel säilitada (või õigemini taastoota) etniliselt neutraalset identiteeti, mis rühma eripära määratlemisel tugineb ühisele keelele, ajaloole ja kultuurile. Melvin kirjutab, et Venemaa soodustab impeeriumi identiteedi taastootmist. Tegemist on identiteediga, mis põhineb amorfsetel piiridel ning etnilisel ükskõiksusel (Melvin 1995, 22–23). Seega "ehitatakse" uut vene identiteeti nõukogude identiteedi sõrestiku ümber. Seejuures peetakse oluliseks nii formaalsete sidemete olemasolu Vene riigiga (Venemaa kodakondsus poliitilisse süsteemi kuulumise välise määrajana) kui ka muid venekeelset elanikkonda ühendavaid tegureid, nagu päritolumaa, ajalooline saatus, keel.

Eesti lingvistiliste venelaste kollektiivse identiteedi transformeerumisel on mõlemad projektiidentiteedid paralleelsed. Kui rahvusvähemuste suund haakub muulaste enesemääratlemisega ajaloo põhjal, siis etnilise erisuse rõhutamine on Venemaa poolt oma rahvuskaaslastele pakutava projektiidentiteedi sisuga vastuolus. Kohalikel algetel väärtustatav etnilisuse aspekt ei leia Venemaa projektiidentiteedis kõlapinda, viidates selle identifitseerimismudeli omaksvõtmise probleemsusele. Venemaa projektiidentiteet jätab etniliste venelaste kõrval ruumi ka teistele rahvustele, kes tajuvad end kuuluvat venekeelsesesse kultuuriruumi.

Vaatamata Eesti integratsiooniprojekti taotlustele ühendada kohalikke venelasi etnilistel alustel, näib, et tegelikkuses toimub hoopis selle rühma sidususe purustamine juriidilistel alustel, nimelt identiteedi geopoliitilisest aspektist. Seda identifitseerimisaspekti on

tõlgendatud mitmeti. Pal Kolstø arutleb, et nõukogude identiteet ei soodustanud juba oma olemuselt liiduvabariikidesse sisserändavate venelaste territoriaalset kiindumust asukohamaasse (Kolstø, viidatud Vihalemm, Masso 2002, 191). Põhjus, miks nõukogude identiteedi loomise üheks põhimõtteks olev ekstraterritoriaalsus sai migreeruvatele muulastele eriti hingelähedaseks, võib olla see, et just nimetatud põhimõtte legitimeeris nende ümberasumise ja andis aluse oma "koha" määramiseks asukohariigis, tajumata end antud riigi rahvusvähemusena. Vastukaaluks sellele on autoriteetseid arvamusi, et Eesti venelased on lojaalsed oma asukohamaale (Linz & Stepan, Melvin, viidatud Vihalemm, Masso 2002, 191), kuigi ennast võidakse seostada ka laiema territooriumiga, näiteks identifitseerida end Läänemere-äärse piirkonna elanikkonnaga (Vihalemm, Masso 2002, 188–189). Rudensky toob välja, et Balti riikides elavad venelased identifitseerivad end rohkem asukohamaaga kui teistes mitte-venekeelsetes riikides elavad venelased (Rudensky 1994, 65).

Miks tahetakse kodakondsust?

Muulaste nüüdisaegse territoriaalse identifitseerimise mudel on tihedalt seotud nende poliitilise staatusega. Poliitilise kogukonna liikme staatuse puudumine, mis tähendab ennekõike Eesti kodakondsuse puudumist, soodustab alternatiivse orientatsiooni väljakujunemist, mille tagajärjel väheneb end oma asukohamaaga identifitseerimise sümbolne tähtsus. Nõnda ületatakse frustratsiooniseisund, mis tekib sellest, et rühma liikmete ametlik poliitiline staatus – kas Venemaa kodakondsus või kodakondsusetus – ei lange kokku nende arusaamaga oma õigest positsioonist (s.o milline ta peab olema) Eesti ühiskonnas ja suhetes Eesti riigiga. Kui venelased peaksid end tundma n-ö ametlikku ühiskonda mittekuuluvatena ja selle funktsioneerimises mitteosalevatena, võivad nad pöörduda alternatiivse enesemääratlemise (Hallik 2002, 80; Kymlicka 2002, 79) või inklusiivsemal kontseptsioonil konstrueeritud poliitilise süsteemi poole.

Kodakondsus lõhestavat Eesti venelaste identiteedi rekonstrueerimises rühma sisemist sidusust. Nõukogude identiteedi jääkmõjul on juriidiline kategooria olnud tugevam alus enesesuhestamiseks riigiga kui tegelik elukoht (Nõukogude Liidu kodanik). Seetõttu sõltub väga palju õiguslikust staatusest – milleks on Eesti kodakondsus –, kuidas kohalikud venelased peavad end seotuks Eesti riigiga.

Tuginedes avaliku arvamuse uuringule, toob Kruusvall välja, et mitte-eestlastele on integratsiooni puhul tähtis vastastikuse sallivuse suurenemine suhetes eestlastega, mis võimaldaks neil end tunda osana Eesti rahvast ja riigist. Seda protsessi toetab Eesti kodakondsuse saamine kui üks individuaalset ja kollektiivset eneseteostust võimaldav abinõu (Kruusvall 2000, 14–15). Küsitlustest ilmnis, et ka siin elavate Venemaa kodanike seas on suur hulk inimesi, kes seovad oma tuleviku Eestiga (Kruusvall 2000, 15). See kinnitab Jakobsoni ja Halliku uurimuste järeldusi, et paljudel kohalikel venelastel oli Venemaa kodakondsuse võtmisel määravaks põhjuseks praktiliste, näiteks reisimisega seotud probleemide lahendamine (Jakobson 2002, 180).

Enamik kodakondsuseta isikuid ja siinseid Venemaa kodanikke sooviks endale Eesti kodakondsust ka sellepärast, et see annab neile psühholoogilise rahulduse ning võimaldab

end tunnetada osana Eesti ühiskonnast ja selle toimimisest (Hallik 2002, 75). Kodakondsusest sõltumata nõustub enamik mitte-eestlasi sellega, et siinsete muulaste tegelik kodumaa on Eesti ja nad on ustavad Eesti riigile (Kruusvall 2000, 18). Ent see rühmasiseselt kasutatav enesemääratlus ei leia kinnitust rühmaväliselt ehk eestlaste antud kategoriseerimisel, mille järgi lojaalsust riigile sümboliseerib kodakondsuse valik.

Integratsiooniprotsessi edukas kulgemine on vaieldamatult oluline nii riigi stabiilsuse kui ka ühiskonna tasakaalustatud arengu kindlustamise seisukohalt. Konfliktsete sõlmpunktid Eesti venelaste muutuma sunnitud identiteedile alustalade otsimisel piiravad selle rühma võimalusi tõusta avalikule areenile kõrge sidususega tugeva sotsiaalse partnerina. Sellest aga sõltub mehhanismide käivitumine, mille toel algaks vene koosluse poliitiliselt ja sotsiaalselt vähem aktiivsete liikmete kaasamine/tagasitoomine peavooluühiskonda, samuti rühmasiseselt algatatud ning laia toetuspinna pälvinud kollektiivsete strateegiate väljatöötamine ja elluviimine.

Kasutatud kirjandus

Castells, M. (1997). The Power of Identity. Oxford: Blackwell Publishers.

Hallik, K. (2002). Nationalising Policies and Integration Challenges. – The Challenge of the Russian Minority. Emerging Multicultural Democracy in Estonia. Ed by M. Lauristin and M. Heidmets. Tartu: Tartu University Press, pp 65–88.

Heidmets, M., Lauristin, M. (2002). Learning from the Estonian Case. – The Challenge of the Russian Minority. Emerging Multicultural Democracy in Estonia. Ed by M. Lauristin and M. Heidmets. Tartu: Tartu University Press, pp 319–332.

Jakobson, V. (2002). Civic, Political and Ethno-Cultural Collective Identities Constructed in the Russian Press of Estonia since 1947. – The Challenge of the Russian Minority. Emerging Multicultural Democracy in Estonia. Ed by M. Lauristin and M. Heidmets. Tartu: Tartu University Press, pp 175–184.

Kruusvall, J. (2000). Integratsioonist arusaamine Eesti ühiskonnas. – Integratsioon Eesti ühiskonnas. Monitooring 2000. Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, lk 14–21.

Kymlicka, W. (2002). Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe. – Can Liberal Pluralism Be Exported? Oxford: Oxford University Press.

Laitin, D. (1998). Identity in Formation: The Russian-speaking Populations in the Near Abroad. Ithaca, London: Cornell University Press.

Melvin, N. (1995). Russians beyond Russia: The Politics of National Identity. London: The Royal Institute of International Affairs.

Riikliku programmi "Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000–2007" rakendamine 2003. aastal (2004). Aruanne.

Rudensky, N. (1994). Russian Minorities in the Newly Independent States. – National Identity and Ethnicity in Russia and the New States of Eurasia. Ed by R. Szporluk. Armonk, NY: M. E. Sharpe.

Vetik, R. (2002). Integratsioonitendentsid 2000–2002. – Integratsiooni aastaraamat 2002. Integratsiooni Sihtasutus.

Vihalemm, T. (2002). On the Perspectives of Identity Formation among Estonian Russians. – The Challenge of the Russian Minority. Emerging Multicultural Democracy in Estonia. Ed by M. Lauristin and M. Heidmets. Tartu: Tartu University Press, pp 219–223.

Vihalemm, T. (2002). Theoretical Perspectives on the Formation of New Civic Identity in Estonia. – The Challenge of the Russian Minority. Emerging Multicultural Democracy in Estonia. Ed by M. Lauristin and M. Heidmets. Tartu: Tartu University Press, pp 165–173.

Vihalemm, T., Masso, A. (2002). Patterns of Self-identification among the Younger Generation of Estonian Russians. – The Challenge of the Russian Minority. Emerging Multicultural Democracy in Estonia. Ed by M. Lauristin and M. Heidmets. Tartu: Tartu University Press, pp 185–198.